

Az alábbiakban a Román Szociológiai Társaság negyedévente megjelenő folyóiratának 2004-ben megjelent számait tekintem át. Feltételezésem szerint e Bukarestben megjelenő, a központi egyetemek szociológia tanszékei és a fontosabb fővárosi kutatóintézetek szociológusai által szerkesztett, nagy vonalakban az ezek írásait közlő lap tartalma tükrözi a román szociológia aktuális érdeklődési területeit és eredményeibe is hű bepillantást tesz lehetővé.¹

Az elemzett négy lapszám tartalmáról elmondható, hogy a posztkommunista korszak román szociológiájára jellemző témák jelentős része megjelenik bennük. Olvashatunk a szakma önreflexiójával, a román szociológia történetével és jelenével foglalkozó írásokat, empirikus elemzéseket, elméleti eszmefuttatásokat és vélemény-nyilvánító írásokat a politikai szociológia, etnicitás, migráció, agrár- és faluszociológia, demográfia, társadalmi modernizáció, tranzitológia, szervezetszociológia és szociálpszichológia területéről. A megjelent írások nagy száma és tematikus sokfélesége miatt e témák mindegyikére terjedelmi okokból érdemben nem tudok kitérni, így inkább az empirikus elemzésekre koncentrálok. E szűkítés mellett szólni szeretnék, hogy az elméleti írások rendszerint valamely téma szakirodalmának egyszerű (szemináriumi dolgozat-szerű) áttekintései. Az elemzés további szűkítéseként a vélemény-nyilvánító („attitűd-”²) írásokkal sem foglalkozom – ezeknek, bár eredetiségben esetenként bővelkednek, szociológiai jellegük kérdéses.

Az önreflexió anyagai rendszerint a lapszámok indító anyagai. Két ilyen jellegű írást olvashatunk, mindkettő Paul H. Stahl (Henri Stahl fia) gondolatait tartalmazza. Az egyik összefoglaló P. H. Stahllal a bukaresti szociológiai iskoláról 2002–2003-ban készített interjúkról. Az interjú fő témája a Gusti-iskola tudományos hagyatéka, a szociológiai kutatás helyzete a kommunista Romániában, valamint a néprajzi múzeumok és az azokhoz szorosan kapcsolódó népi kézműves mesterek viszonya a két világháború közötti, illetve a kommunista hatalomhoz.

A másik a jelenkori román szociológia problémáiról elmélkedik, Henri Stahl egy 1990-ben született írásával indítva, melyben a román szociológia nemrég elhunyt atyja afölött méltatlankodik, hogy a rendszerváltás során nem kérdezték meg a szakértők véleményét a várható társadalmi reakciókról, viselkedésekről – aminek következtében ugyanolyan jellegű káosz és anarchia következett be, mint amilyeneket a társadalomtudósok korábbi korokból jól ismertek (korábbi tervgazdaságok megszűnését követő káoszokról számol be, például a második világháborúban a német hadseregnek Olténiából való kivonulását követően az ott hagyott javak szétrombolásáról). A cikk második felében Paul Stahl gondolatai következnek a szociológia jelenkori szerepéről, a legfontosabb kutatási irányokról, melyek közül elsőként a kommunista

1. A lap rendszerváltás előtti és utáni történetéhez, a szerkesztőség és a mögötte álló intézetek bemutatásához lásd Péter László (2003) valamint Kiss Dénes (2004).

2. E „műfaj” a Gusti–Stahl hagyomány folytatásaként kerül a lapba, mint azt a főszerkesztő a lap 1999-es újraindulásakor a lap profilját megszabó, beköszöntő írásában megfogalmazta: a folyóiratban helyet kaphatnak olyan „attitűd-anyagok” amelyek „életképes szociálpolitikai opciókhoz járulnak hozzá”.

évtizedeknek, lehetőleg a monografikus iskola interdiszciplináris szellemében történő feltárását emeli ki. A szorosabb értelemben vett szociológiai kutatásoknak, az ország várható további fejlődési irányának megfelelően, az iparosításra, az 50 százaléknyi falusi lakosság hosszú távon várható városra vándorlása miatt pedig az urbanizációra és migrációra kellene irányulniuk.

A politikai szociológiához sorolható tanulmányok alkotják az elemzett szövegek legterjedelmesebb blokkját. Milca M.-nek, a magát a nemzetközi kapcsolatok szociológiájához soroló *A Fekete-tenger térség politikai és geostratégiai evolúciója a kommunizmus bukása előtt és után* című tanulmány azt a kontextust elemzi, amelyben a Fekete Tenger térsége új geopolitikai fontosságra tett szert, természetesen megkülönböztetett figyelemmel tárgyalva Románia szerepét. (SR 2004, 1)³. Egy következő tanulmány (Mărginean, I.–Precupețu, I.–Precupețu, M.: *A demokrácia politikai támogatásának forrásai a posztkommunista országokban*) a demokrácia támogatását meghatározó tényezőket elemzi. Bemutatott modelljük szerint e támogatást individuális és makro-tényezők egyaránt meghatározzák. Individuális tényezőkként az egyén szocializációja, életkörülményei és a „folyamatos tanulás”, makro-tényezőkként a régi rezsimmal szembeni ellenérzés, a saját helyzetnek a nyugati mintákkal való összehasonlítása és az európai integráció kerül a modellbe, e tényezők hatását empirikusan is igazolják (SR 2004, 1).

A második szám egy elemzése (Băjenaru, C.: *A helyi közigazgatás szerepe a társadalmi jólét biztosításában*) a román közigazgatás decentralizációjának folyamatát elemzi, részletesen bemutatva az erre vonatkozó törvényeket. Empirikus vonatkozásként bemutatja egy bukaresti kerületi önkormányzat szervezeti felépítését és működését, különös hangsúllyal a pénzügyi hatáskör autonómiájának növekedésével járó feladatokon. Végül összefoglalja több, a közigazgatás decentralizációjának hatásait vizsgáló elemzés eredményeit. Konklúziója, hogy a decentralizáció önmagában nem értékelhető, az általa biztosított lehetőségek kihasználása közigazgatási egységek gazdasági prosperitásától illetve az önkormányzatok rendelkezésére álló humán erőforrásától függ.

A 2004. év választási év lévén az őszi lapszám (SR 2004, 3) politikai-szociológiai tematikus blokkal kezdődik. Bevezető írásként összefoglalót olvashatunk egy politikai közvélemény-kutatásokról szóló fórumról, amelynek megvitatásra kerülő témái: a demokrácia és a közvélemény-kutatások kapcsolata, a választások előtti közvélemény-kutatások szerepe a polgári kultúra alakításában, a közvélemény-kutató intézetek kompetenciája, a kutatási deontológia betartása, a kormányzati és nem-kormányzati elit tájékoztatási lehetőségeinek növekedése a közönség aspirációiról és motivációiról, az eredmények médiában való közlésének hatása a választói magatartásra, a megrendelők és közvélemény-kutató intézetek közötti viszony, a közvéleménykutatások és a választói magatartás előrejelzése, a szociológia átpolitizálódása.

Két tanulmány a közvéleménykutatások eredményeinek a közvéleményre gyakorolt visszahatásával, illetve e közvetítésben rejlő manipulációs lehetőségekkel, a médiában bemutatásra kerülő adatok kiválasztásakor érvényesülő szubjektivitással, a bemutatások során észlelt torzításokkal foglalkozik. Egy módszertani jellegű elemzés (Comșa, M.: *Részvételi arány, arányok és választási előrejelzések*) a választási előrejelzések korrekcióját kísérli meg, kapcsolatot feltételezve az általában vett-, illetve az egyes lakossági rétegek korábbi választási részvételei és a várható részvétel között. A korábbi részvételre, illetve a résztvevők szocio-demográfiai összetételére exitpoll adatokat használ, a jelenlegi részvételi szándékot aktuális közvéleménykutatások alapján becsli.

3. Az egyes tanulmányok pontos címének és helyének megjelölésekor a Sociologie Românească rövidítéseként SR-t használók.

Az etnicitás kérdéskörével öt tanulmány is foglalkozik. Serban Stelu antropológiai elemzésében (*Katolikusak és ortodoxok Moldvában: ideológiai és társadalmi vonatkozások egyes felekezeti falvakban*) a csángó közösségek identitását, e közösségek vegyesházasságokat övező diskurzusait és a közösség újratermelődését biztosító stratégiákat elemzi két Bákó megyei faluban. Az elemzés célja annak bizonyítása, hogy a moldvai csángók csoportidentitásának alapja elsősorban vallási (SR 2004/1).

A jelenkori román nacionalizmus különböző típusait, az agresszív, szegregációra hajló nacionalizmus mellett egy ettől különböző, identitásközpontú, egyszerűen az etnikai értékek felmutatására épülő nacionalizmus létét elemzi Dumitru Sandu. A kvantitatív elemzés a nacionalizmus e típusainak és az etnikai intoleranciának a kapcsolatát vizsgálja az iskolázottsággal, egyéni gazdasági helyzet percepciójával, a társadalom anomia-fokának percepciójával, a lakóhely jellemzőivel (gazdasági fejlettség, etnikai heterogenitás) egyéni értékorientációkkal (vallás, tekintélyelvűség, tolerancia, stb.). Egy további komparatív kvantitatív elemzés a romániai és magyarországi fiatalok nemzeti és etnikai identitását és toleranciáját vizsgálja.

Az etnicitás kérdéskörével foglalkozó további két tanulmány a Románián kívüli román kisebbségekkel foglalkozik. Egyik a transznisztriai román kisebbség oktatási jogait elemzi, valamint foglalkozik a nemzetközi fórumok e kérdéssel szembeni attitűdjével. A másikkól egy szerbiai román közösség sajátos „szekularizációjának” („pogányosodásának”) jelenségével ismerkedhetünk meg, amelyről kiderül, hogy kiváltó oka az ortodoxia szerb egyházon keresztüli „államosítása”, melyet a román lakosság elutasít (Dungaciu, D.: *Állam, etnicitás és „vallási pluralizmus” a Balkánon. A szerbiai románok esete*). A szerb egyháztól való elfordulás látszólagos szekularizációt eredményez (az egyháztól, azaz a hivatalos vallásosságtól való elfordulás értelmében), a népi vallásosságnak e jelenséggel párhuzamos reneszánsza azonban azt jelzi, hogy valójában szó sincs elvallástalanodásról (SR 2004, 2).

A román szociológia hagyományos kutatási területe, a falu és a vidék kérdésköre szintén több tanulmánynak képezi témáját. E tanulmányok egyike a rendszerváltás utáni társadalmi átalakulás által kiváltott mentális változásokat elemzi (Carmen Bulzan írása azonban az általánosságok szintjét nem lépi át); Popa, A. értékrend-vizsgálata – *Értékrend-profil jelenkori román rurális kontextusban. Esettanulmány: Szeben megyei rurális közösségek* – a falusi népesség értékrendjének a tradicionalitás-modernitás skála menti elmozdulását elemzi, azt a hipotézist próbálva igazolni, miszerint miközben deklaratív szinten a falusi lakosság a modernitás fele orientálódik, értékpreferenciái tradicionálisak maradnak. Az elemzés egy országos reprezentatív felmérés adatai valamint két esettanulmány alapján készült (SR 2004, 4).

Figyelemre méltó e témában a nagyváradi Hatoş Adrian elemzése a részes-bérlet romániai elterjedtségéről (*A részes-bérletek Romániában: kizsákmányolás vagy a piacok diszfunkcionalitásának hatása?*). A jelenség okaira vonatkozóan két hipotézist tesz fel. Egyik szerint a részesbérlet célja a földnélküliek kizsákmányolása, oka tehát a társadalmi egyenlőtlenség, fenntartói a földtulajdonosok. A másik szerint a részesbérlet megjelenése és elterjedése a piac csökevényes működésével magyarázható, haszna a tranzakciós költségek és kockázatok minimalizálása. A jelenség empirikus elemzése során kiderül, hogy a földet bérbe adók inkább az idősek, akik nem rendelkeznek a megműveléséhez szükséges munkaerővel és anyagi feltételekkel, a bérlők viszont inkább fiatalabbak és képzetebbek. A részesbérlet a bérleti formák leggyakoribb típusa Romániában, összességében viszont nem túl gyakori, a kérdezett népesség 5%-a érintett ebben. A szerző következtetése szerint a részesbérleti szerződések rendszerint egy-egy agrárközségen

belül, igen gyakran a nagycsaládon vagy rokonságon belül köttetnek, és inkább kölcsönös segítségnyújtásnak tekinthetők, mint egyenlőtlen szerződéses kapcsolatnak. A kizsákmányolás-tézist ennek ellenére a szerző nem zárja ki, azt továbbra is lehetségesnek tartva a roma-nem roma bérelti szerződésekre, amelyek elemzése a használt adatokból nem volt lehetséges. A felmérés ugyanis csak a 0,5 hektárnál nagyobb területet birtoklókra terjedt ki, vagyis a teljesen tulajdon nélküliek kategóriája, köztük valószínűleg a teljes roma népesség kimaradt – márpedig leginkább ez a kategória kényszerülhet rá előnytelen szerződések mellett is földet bérelni. (SR 2004, 2)

Több újszerű elemzés látott napvilágot a nemzetközi migráció kérdéskörében is, melyek közül kettő mindenképpen elolvasásra érdemes. Sandu Dumitru tanulmányában (*Kultúra és migrációs tapasztalat Románia falvaiban*) a Romániai falvak egy olyan kulturális tipológiájának kidolgozását tűzi ki célul, amely a falvak migrációs gyakorlatát is magyarázza (vagy talán helyesebben: az eltérő migrációs gyakorlatok magyarázatára egy olyan kulturális falu-tipológiát alakít ki, amely további jelenségek magyarázatára is alkalmas lehet). A migráció intenzitása alapján a falvakat négy típusba sorolja: (1) migrációs tapasztalat nélküli falvak, (2) a migrációs tapasztalat kezdeti szakaszában levő falvak, (3) a migrációs tapasztalat köztes fázisában levő falvak, (4) a migrációs tapasztalat előrehaladott fázisában levő falvak. Míg az első típusban az aktuális és korábbi migránsok aránya nem éri el az 1 ezreléket, a negyedik típusban ez az érték 30 ezrelék fölötti. Előzetes kutatások alapján a migrációs tapasztalat a nagyfokú etnikai- és vallási heterogenitású falvakban magas – azaz feltételezhetően a kulturális változatosság tapasztalata az, ami felkészíti a potenciális migránst az idegen világban várható kockázatok vállalására. E megfigyelésből kiindulva a szerző a falvak egy olyan kulturális tipológiáját alakítja ki, amelynek alapján a kulturális változatosság megragadása áll. A használt változók a falvak etnikai-vallási változatossága, műveltségi tőkéje, elszigeteltségi foka és belső migrációban szerzett tapasztalata, az eredmény pedig (klaszter-analízist használva) a falvak hat kulturális típusa. Három típust a másság falvainak nevezhetnénk: az etnikai kisebbségek (főleg magyarok) falvait, vallási kisebbségek falvait (melyekre tehát nem annyira az etnikai másságból fakadó vallási különbség, mint a nem görög-keleti vallású – Erdélyben neoprotesztáns, Moldvában neoprotesztáns és római katolikus – román lakosság jelenléte a jellemző) és bevándorlók falvait (ez utóbbiak a Bánság egykor svábok lakta falvai, illetve a nagy ipari központok körüli falvak, melyekbe nagyszámban települtek be az ország más részeiről érkezők). A másik három típus a fentiekhez hasonló másságot nem mutat, megkülönböztető jellegzetességeik az átlagosnál magasabb vagy alacsonyabb műveltségi tőkék (modern- illetve tradicionális falvak), vagy az urbánus központoktól, és általában véve a globális társadalomtól való elszigeteltség (elszigetelt falvak).

E kulturális típusok az ország területén nem véletlenszerűen oszlanak meg, hanem jobbra elkülönülő tömböket alkotnak. A bevándorló falvak a Bánságra jellemzőek, a nagy arányban magyarok lakta falvak Közép-Erdélyre. A tradicionális falvak két tömbben jelennek meg: az ország keleti- és déli sávjában (Kelet-Moldvában és Dél-Munténiában). Az elszigetelt falvak legkiterjedtebb összefüggő tömbje a Bánság déli részéből húzódik át Olténia nyugati részére (Krassó-Szörény, Mehedinti és Dolj megyék), de az ország keleti csücskében is találunk egy kisebb elszigetelt régiót (Tulcea és Braila megyék). Havasalföld Kárpátok alatti, északi sávja (Észak-Munténia és Észak-Olténia) képezi a modern falvak térségét, a vallási kisebbségek falvai az ország észak-nyugati és északi részén, valamint Nyugat-Moldvában találhatóak. A magyarok lakta falvak kivételével az összes többi típus olyan terekbe koncentrálódik, amelyek átszelik a történelmi régiók határait.

Az egyes kulturális falutípusok migrációs falutípusokkal esnek egybe: előrehaladott migrációs tapasztalat a magyarok által lakott falvakra jellemző, közepes migrációs tapasztalattal rendelkező falvak a vallási kisebbségek falvai és a bevándorló falvak, kezdeti fázisban levő falvak a modern falvak. És bár a tanulmány adatai időbeli elemzést nem tesznek lehetővé, a szerző szerint a migráció több hullámát sugallják: az első migrációs hullámban, a 90-es évek elején, az etnikai kisebbségek falvainak lakói vándoroltak elsősorban, őket a vallási kisebbségek és a belső migrációban már tapasztalatot szerzők (bevándorlók) falvainak lakói követték. A harmadik hullámban olyan falvak lakóinak migrációjára került sor, amelyek etnikai és vallási szempontból homogének voltak, belső migrációs tapasztalattal sem rendelkeztek és akiknek a sikeres migrációját az átlagnál magasabb műveltségi tőke tette lehetővé (SR 2004, 3).

Constantinescu Monica *A gyenge kötések szerepe a migrációban* című tanulmányában a migrációs csatornák kialakulását, a migráció mechanizmusát modellezi, közösségi szinten, a kvalitatív elemzést két kibocsátó közösség (két Teleorman megyei falu) és három Madrid melletti román vendégmunkás közösségben végzett kutatómunkára építve (SR 2004, 4).

Az elemzés kiindulópontját képező empirikus tapasztalatok: (1) a megfigyelt migrációs kísérletek jelentős része „gyenge” kapcsolatra épül. E megfigyelés érdekessége abból fakad, hogy (2) a gyenge kapcsolatokra épülő migrációs kísérletek kockázata nagyobb. Másrészt a gyenge kapcsolatok igénybevétele egybeesik a többször megfigyelt jelenséggel, hogy (3) egy-egy kibocsátó közösség esetében adott időpontban a migrációs kísérletek száma ugrásszerűen megnő. E kérdések magyarázataként egy hipotetikus modellt dolgoz ki a migrációs csatornák kialakulására. A modell alkotóelemei: egy kibocsátó falu, egy célországi migráns-közösség és a kettőt összekötő kapcsolatok. Induló helyzetben („a migráció zéró-pillanatában”) a célországról elvileg nulla információval rendelkező kibocsátó közösségből „pionír-migránsok” lépnek ki. Ezek úttörő jellegüket tulajdonképpen visszatértükkel nyerik el azáltal, hogy információkat hoznak magukkal a lehetséges migrációs célpontról a kibocsátó közösségbe. Kilépésükkel tehát a pionír-migránsok egy olyan erőforrás birtokosává válnak, amely mind a kibocsátó-, mind a célhelyen hasznosítható. Ezeket az erőforrásokat a szerző a következőképpen osztályozza: általános tudnivalók a cél-helyről, funkcionális információk a célhelyről, valamint potenciális támogatási képesség esetleges további migránsok számára az utazás megtételéhez valamint a célhelyen való boldoguláshoz. Ezen erőforrásoknak egy újabb migráns számára történő rendelkezésre bocsátása a felsorolás sorrendjében növekvő erőfeszítést és áldozatot igényel a pionír-migráns részéről, ezért a migrációs csatorna kialakulásának kezdeti fázisában a pionír-migráns első követői azok közül kerülnek ki, akik erős kötésekkel kapcsolódnak hozzá.

A kilépők számának növekedésével lényeges változások következnek be. Egyrészt a kibocsátó közösségben növekszik és változatosabbá válik a célországgal kapcsolatos (általános- és funkcionális) információk mennyisége, de a migrálásra ösztönző tényezők hatása is erősödik (ilyenekként a szerző a migránsok látható anyagi erősödését, illetve a még nem migrálók relatív depriváltság-érzetének növekedését említi). Másrészt migránsok számának növekedésével a célországban bevándorló etnikai közösségek alakulnak ki, melyekben felhalmozódhatnak a funkcionális információk (legfontosabbakként ezek közül a lakás- és munkakeresésre vonatkozókat emeli ki), ugyanakkor a bevándorló közösség tagjai közötti kapcsolatok minőségi átalakuláson esnek, az itthon jelentéktelen (gyenge) kapcsolatok (ismerős, rokonom rokona, stb.) fontosabb, szorosabb (erős) kapcsolatokká minősülnek át. E helyzetben az újonnan érkező migránsok számára nyújtott támogatás költségei jelentősen kisebbek lesznek, mint a közösség kialakulása

előtt voltak. Az újabb migránsok boldogulását az is könnyíti, hogy a bevándorló közösség kialakulásával különböző támogatások szolgáltatása intézményesül, így könnyebben elérhetővé válik (utazással kapcsolatos információkat nyújtó sofőrök és utazási irodák, munkahely-közvetítők, lakásközvetítők, hirdetőtáblák a találkozási helyeken, stb.). Mindezen változások következtében a további migrációk kockázat-faktora lényegesen lecsökken, minek következtében a gyenge kapcsolatokra alapozó migrálások is lehetővé válnak (mindössze két telefonszámmal felszerelve is különösebb kockázat nélkül fel lehet ülni egy Spanyolországba induló buszra, ahol „ismerősökhöz” fordulva boldogulni lehet). A két közösség közötti migrációs csatorna kialakulásának folyamatában ez az a pillanat (az egyik vizsgált falu esetében az első migrálások utáni hetedik–nyolcadik év), amikor a migránsok száma ugrásszerűen megnő.

Az elemzett lapszámokra nézve általában véve elmondható, hogy abban az empirikus elemzések dominálnak. Továbbra is érvényes Péter Lászlónak a lap 2000-es számaira vonatkozó észrevétele, miszerint abból feltűnően hiányoznak a viták (Péter 2003). Bár a kortárs hazai szerzőkre való hivatkozások nem ritkák, az egymásra referáló írások rendszerint egy-egy nagyobb kutatás részei, így érthető módon e hivatkozások mögött nem vitás kérdések állnak, hanem azok a szerzők álláspontjainak kölcsönös megerősítését szolgálják. Pozitív trend viszont a programatikus írásoknak a 90-es évek első feléhez mérten jelentős visszaszorulása, a publikált anyagok mennyiségének jelentős növekedése pedig a kutatások számának növekedésére utalnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Péter László: Egy újraéledt szaklap szemléje. In *Erdélyi Társadalom*. Szociológiai Szakfolyóirat, 2003, 1. szám.

Kiss Dénes: A román faluszociológia a posztszocialista korszakban. In *Szociológiai Szemle*. 2004, 1. szám.